

הרב יואל בן-נון

קיצור הלכות דרכים

א. הסכנה הגדולה ביותר בימינו היא סכנת תאונות דרכים, ותאונות בכלל. תאונות רבות אינם אלא מעשי רצח בשגגה, או ברשלנות, ולא "תאונה" בבחינת "וא-הים אנה לידו". האוחז בהגה כמו אוחז נשק בידו. (תודתי לרב יוסף צבי רימון על הערה זו).

לפני שיוצאים לכל נסיעה ברכב, חובה הלכתית, לבדוק שהרכב תקין. אסור לנסוע ברכב שאין ידוע מה טיבו, או ברכב שיש בו תקלה כלשהיא בחלקים הקריטיים (כגון, צמיגים, מעצורים, הגה, חגורות ביטחון, אורות בלילה ובחורף, וכד').

אסור לצאת לדרך עד שכל הנוסעים יהיו חגורים בחגורות ביטחון. מי שאינו חגור עלול לסכן בזמן תאונה, גם את חייו שלו וגם את חיי הנוסעים האחרים, אם הוא נזרק עליהם.

אסור באיסור חמור לנהוג בעייפות, או אחרי שתיית אלכוהול, אפילו 'קצת'. רבים חושבים שקצת יין או בירה, לא משפיעה. זאת טעות חמורה, שסופה שפיכות דמים. תפיסת המרחב ואומדת המרחק משתנים באופן מסוכן גם במעט אלכוהול.

נפסק בשולחן-ערוך: כהן ששתה רביעית ההין לא ישא את כפיו" (שו"ע אורח-חיים קכ"ח ל"ח), וכהן שהרג נפש אפילו בשוגג לא ישא את כפיו לעולם, אפילו עשה תשובה (המחבר שם, קכ"ח ל"ה), והרמ"א מתיר רק אם עשה תשובה.

לעניות דעתי, יש להחמיר בתאונות דרכים כדעת המחבר, ולתקן תקנה בקהילות, שמי שהרג נפש בתאונה, לא יעבור לפני התיבה, ואם הוא כהן, לא ישא את כפיו, כדי שיפסיקו לזלזל בסכנת נפשות, כי רבים חללי הדרכים מחללי המלחמות. אבל אם חוששים שלא לנעול את דלתי התשובה כדעת הרמ"א, רצוי על כל פנים לקבוע תקנה כזו לזמן מסוים, לפחות לשנה, או לשנים אחדות, כדי לבטא את חומרת יחסנו לשפיכות הדמים המשתוללת בכבישים.

מי שהרג נפש בתאונת שוגג, אם יש לו חלק באשמה, צריך כפרה, וראוי לו שיגלה ממקומו כדין תורה, ושלא ינהג ברכב כלל, לפחות עד שתעבור שנה, אפילו אם לא שללו את רשיונו.

מי שעבר ברשלנות, וכל שכן מי שהורשע שלוש פעמים בעברות תנועה שיש בהן כדי לסכן חיים, אסור לו לנהוג ברכב כלל "עד שיוכיח שהשתנה" כיוון שהוא מוחזק בעבירה, אפילו אם לא שללו את רשיונו.

מי שנוהג ברכב בלי רישיון וביטוח חובה, או במצב של שלילת רישיון – אין לו כפרה. כל מי שיכול חייב למונעו. מצווה גדולה להסגירו למשטרה, כמו כל עבריין דרכים, וכל מי שמסכן חיי אדם.

אסור לתת מפתחות לרכב לנהג צעיר, שאינו מנוסה דיו, אפילו אם יש לו רישיון, אלא חובה להתלוות אליו כנהג מבוגר – חונך, ובתנאי שהחונך איננו הרפתקן בעצמו.

מי שיוצא לטיול או לבילוי, ואיננו בטוח שיהיה ערני לחלוטין בזמן הנסיעה בחזרה, אסור לו לנהוג, ואסור לתת לו לנהוג אלא ינהג מישהו אחר, או יחזרו במונית או אוטובוס.

למותר לציין, שמי שעובר על חוקי התנועה במזיד, או ברשלנות מתנשאת, הוא עבריין גמור, שהרי שם דמים בביתו, כלומר ברכבו, ועומד על דם רעהו. יותר חמור דינו ממי שחילל שבת במזיד שהרי שבת נדחית מפני סכנת נפשות (אורח-חיים שכ"ט), וחמירא סכנתא מאיסורא.

מכאן נובעת חובה הלכתית ללמוד וללמד היטב כדי לשמור ולעשות את כל חוקי התנועה הנוהגים במדינת ישראל על כל פרטיהם, ואף את חוקי התנועה המחמירים יותר (אם יש כאלה) במדינות

אחרות, ולהתייחס אליהם כמו להלכות מחייבות מדאורייתא, ב"שולחן ערוך" שצריך להכתב ב"דם הנפש".

וגם נכון לענ"ד, לתקן בקהילות "מי שברך" מיוחד לכל מי שנוהג בכביש על פי החוק ובוהירות, ואינו מסכן את עצמו ואת חיי זולתו. בל יחשב "גיבור" ו"בעל-יכולת", נהג פושע, שמזלזל בחיי אדם.

ב. כשיוצאים לדרך בנסיעה, צריך לקחת בחשבון את הזמן, ולהצטייד בסבלנות, וראוי להוסיף על זמן הנסיעה בגלל הלחץ בכבישים.

סיבה עיקרית לתאונות דרכים קשות, בהן נהרגים עשרות אנשים בכל שנה ונפצעים מאות, היא הלחץ הנפשי של נהגים ממהרים. נהגים ממהרים עוקפים מימין ומשמאל, עוקפים בכביש לא-פנוי בתקווה להספיק, חוצים צמתים בצורה מסוכנת, ומסכנים את חייהם וחיי אחרים.

הלחץ הנפשי הלוחץ על הדוושה יש בו שני מרכיבים:

1. "אני ממהר!" "אני מאחר!" "מחכים לי!" "יש לי ישיבה חשובה", "דיון דחוף", "שיעור חיוני", וכיו"ב – שום דבר מכל אלה לא מתיר לסכן חיי אדם, גם לא פציעה, ורוב רובם של התירוצים האלה לא מתירים אפילו הפסד ממון מרובה. התאונות גורמות למשק נזק כלכלי עצום.

הלחץ הנפשי נגמר ברגע שאתה מתחיל לנהוג. אין שום אפשרות להגיע יותר מהר. אם אתה מאחר, או מפסיד משהו חשוב, אמור לעצמך, שיהא הדבר כפרת עוונות, וכל מה "דעביד רחמנא, לטב עביד". הקפד להודיע שאתה מאחר, או לא מגיע, שלא להוסיף גם גניבת דעת על האיחור.

2. "מעצבן לנסוע אחרי משאית עמוסה" במהירות של 50 - 60 קמ"ש, ואפילו ב 70 - 80 קמ"ש. מיצוי היכולת של הרכב ושל הכביש מביא לתחושת סיפוק עמוקה של היצר – תחושת כוח ועוצמה, תחושה של הישג, כמו ניצחון בתחרות ספורט, או במאבק כוח. מי שנוהג כהלכה, אף נתפס כ"טמבל", "פראייר", ושאר כינויי הבל. הדחף לעקוף ולחתוך בצורה מסוכנת בא מן היצר ולא מן השכל.

דרכה של תורה, והדרכת המוסר הכלל-אנושי, היא תמיד להתגבר על היצר - להשליט את השכל, את המידות הטובות ואת הרצון המוסרי – על היצר הפראי. "איזהו גיבור הכובש את יצרו". והנה אנו רואים אנשים לא מעטים וביניהם גם בני תורה ותלמידי חכמים, שכל חייהם כובשים את יצרם בתאוותיהם, תאוות נשים ואוכל ודיבור, ורק כשהם נוהגים ברכב, היצר לוחץ על הדוושה, והם נהנים עד מאד "לטוס כל-כך נמוך". לעיתים אף מתגאים בכך בפני עצמם, ובפני זולתם, ושוכחים כליל כלל יסודי בהלכה: "סכנתא חמירא מאיסורא". אילו חשבו שזה דומה להרהורי עבירה, וחמור כמו חשש גילוי עריות, היו נוהגים אחרת. לפיכך, צריך לחנך לזהירות בדרכים, גם מכוח המוסר וההלכה. (וראה במאמרו של הרב יעקב אריאל, תאונות הדרכים בהלכה על עשרה מקומות בתורה שבהם הוזהרנו על הדבר).

רבים חושבים שאפשר לנהוג מהר ולא תמיד לפי החוק, ועדיין אין בכך סכנה, מפני שהם סומכים על עצמם ועל נהיגתם. טענה זו דומה למי שעובר על גזירת חכמים וסומך על עצמו שבאיסור תורה לא ייכשל הניסיון מורה שדווקא הוא עלול להיכשל, וכן לימדנו חז"ל. החוקים הם הצטברות של ניסיון רב שנים כמו גזירות חכמים, להרחיק את האדם מן הסכנה גם אם היא רחוקה. (תודתי לרב דוד ביגמן על הערה זו).

נאמר במשלי (כ"ו ד): "אל תען כסיל כאולתו, פן תשוה לו גם אתה" (והפסוק שאחריו, שאומר להיפך, מדבר בדרך של חכמה (רש"י וראב"ע), או בדברי תורה (שבת ל' ע"ב). עוד נאמר שם (כ"ו יז): "מחזיק באזני כלב, עובר מתעבר על ריב לא לוי", ולא כל אחד יכול לפעול כמשה רבינו.

על-כן, אסור בהחלט לריב עם נהג אחר, או לקללו, אפילו אם עבר עבירה חמורה, ואף אם פגע בך, או במישהוא אחר.

מותר בהחלט, ואף מצווה, להצטייד במצלמה, לצלם נהג מתפרע כדי להגיש תלונה. אם יש ריב בין נהגים, מותר להפעיל טייפ להקליט, ולהעיד נגד מי שפשע. אבל אסור להתערב במריבה מחשש סכנת נפשות.

ג. כלל יסודי בהלכות דרכים – כל ספק לחומרא!

נהג! יש לך ספק קל, אם ניתן להשלים עקיפה – אסור לך לעקוף! יש לך ספק קל אם אפשר לבלום במרחק שלך מהרכב שלפניך, עצור והגדל מרחק! יש לך ספק קל אם ניתן לחצות או לפנות – חכה! תנשום אוויר, תשיר לך שיר, סבלנות חשובה כמו דלק!

קח שתיה או פיצוחים לנסיעה לשמירת העירנות, ומשהוא לעשות אם תיקלע לפקק שבו עומדים דקות ארוכות. קח קלטת או דיסק – שיר את השירים האהובים עליך. זכותך הבלעדית כנהג לקבוע מה שומעים ברדיו או בטייפ של הרכב, כי השמיעה חשובה קודם כל לעירנותך.

אל תתעצבן ואל תילחץ. אסור לנהוג בלחץ נפשי, לא בעצבים, ולא בעייפות! זכור, חייך וחיי אוהביך וחבריך נתונים בכף המאזניים ובידיך שלך, ממש כמו היה הרגע הזה יום הדין הגדול והנורא, ראש השנה, ימים נוראים: "מי יחיה?! ומי ימות?! מי בקיצו?! ומי לא בקיצו?!... מי באש.. מי בחיה.. ומי במגפה?!"

נהג לחוץ או עייף, חייב לעצור בצד, לרדת מהכביש, לרדת מן הרכב – לשתות, לרחוץ פנים, ואף לישון, ורק אחר-כך להמשיך בדרכו. אם אחר יכול לנהוג, אל יתבייש להתחלף, כי בזה הוא מציל חיים, וכל אדם – עולם מלא.

ד. "ואהבת לרעך כמוך" – בכבישים כבר לימד אותנו הלל הזקן פירושה של מצווה זו התורה: "דעלך שני לחברך לא תעביד" – מה ששנוא עליך לחברך לא תעשה!

אם אתה עוקף בצורה מסוכנת וחותר לפני רכב אחר באופן שמחייב אותו לבלום בלימת חרום – חשוב על התגובה שלך כשנהג אחר עושה זאת לך. הבן, שעברת גם על מצוות "ואהבת לרעך כמוך". עבירה זו שכיחה מאוד בכבישים. כך הדבר כשאתה נצמד לרכב אחר או מסנוור במשך זמן באורות גבוהים, או בולם לפתע ללא סיבה מוצדקת. אם זועמים עליך נהגים אחרים זכור איך אתה זועם במצבים דומים ותנהג לחברך כמוך. – מה ששנוא עליך אל תעשה לאחרים. (תודתי לרב חנוך גמליאל על סעיף זה).

ה. כל מי שסיים את לימודי הנהיגה וקיבל רישיון ראוי לערוך לכבודו טקס בבית הכנסת, כעין מעמד בר-מצוה לעונשי שמים, וידרוש הוא ורב המקום בהלכות דרכים, ובאיסורים הכרוכים בנהיגה, ובחובת הזהירות. כל אלה, כדי שייכנס בליבו, שמעתה ואילך הוא אחראי לחיי אדם, ובידיו הכוח לקיימם או להכריתם חלילה. ואף-על-פי שאין בית דין של מעלה עונשין וכורתין אלא מבן עשרים. שנה ומעלה (ירושלמי ביכורים פ"ב ה"א), זהו מפני שלא יצאו לצבא ולא אחזו בנשק לפני גיל עשרים אולם אצלנו מרגע שבחור או בחורה מקבלים רישיון הרי הם כאוחזים בנשק, והרי הם כבני עשרים – ור' רמב"ן בפירושו לבמדבר א' ג, שתולה את הגיל בזכות השתתפות באסיפת הנבחרים, כלומר בזכות האזרח ובחובתו, שהוא אצלנו גיל 18. אכן, אילו יכולנו לדחות לגיל 20 את ההגה ואת הנשק, אפשר ואפשר, שהיו לנו פחות אסונות ויותר זכויות.

ראוי לברך כל נהג צעיר וכל מי שקונה רכב: "יהי רצון מלפני ה' שיתן לך כח ותבונה, וישמור עליך שלא תפגע ולא תיפגע, ולא ייפגעו אחרים בגללך". יפה להדביק ברכה זו ברכב, ולהוסיפה בתפילת הדרך.

1. איסור הסחת דעת בנהיגה

אסור לנהג להסיח דעתו מנהיגתו אפילו לרגע קט. לשם כך ביטל החוק הישראלי את שלטי הפרסומת שבצד הכביש ואסר לדבר בשעת נהיגה, אלא באמצעות דיבורית.

מי שאין לו דיבורית ברכב יכבה את המכשיר הנייד שלו בתחילת נסיעתו, כדי שלא יוטרד בצלולים תוך כדי נהיגה. אם הוא צריך לקבל שיחה דחופה לצורכי הנסיעה עצמה, או לצורך דחוף אחר, יעצור בצד הדרך באופן בטוח, ואז ידבר, או ייתן את המכשיר לחבר או בן משפחה שנוסע עמו והוא ידבר.

אם אדם מתקשר אל חברו וזה אומר לו שהוא נוהג ואין לו דיבורית, יאמר "אתקשר אחר כך", וינתק מיד, אלא אם הנהג עוצר בצד הדרך, וידברו רק אחרי שיעצור.

אין לנהג להאריך בדברים, ולהעמיק לדון בנושאים שדורשים תשומת לב מרובה, גם בדיבורית, כדי שלא ינהג על פי התחושות והאינסטינקט בלבד.

אין לטפל בכל מיני בעיות טכניות שברכב תוך כדי נהיגה – לא יפתח מגרה, ולא יוציא ניירות ומסמכים ולא יכין שיעור או נאום או מסמך, וגם לא יעסוק בכיול מכשירים ואפילו רדיו, אלא ילחץ קלות על כפתור התחנה שרוצה לשמוע. כל שאר העיסוקים יכול לבקש ממי שיושב לידו. הנהג הוא הקובע היחיד למה מאזינים ברכב, אם לשירים ואם לדברי תורה, כי השמיעה נועדה קודם כל כדי לשמור על עירנותו. לפיכך גם אם נוסע או נוסעים, ואפילו איש נכבד, מבקשים לשמוע חדשות, או שירים, או דברי תורה, חייבים לשאול את רשות הנהג, וההעדפה שלו קובעת. כי בעירנות שלו תלויים חיי הנוסעים.

2. הדרכים בימינו הם בחזקת סכנת תאונות, ועל-כן, יש לומר תפילת הדרך על כל נסיעה ברכב. אמנם קבעו חכמים שאין לברך בפחות מפרסה (כ5 - 6 ק"מ), ונחלקו בו פוסקי ימינו – ב"משנה ברורה" פסק (לגבי רכבת), שזהו שיעור מרחק, כפשוטו (אורח-חיים ק"י סק"ל), ואילו הרב עובדיה יוסף פסק, שזהו שיעור זמן (72 דקות) של הליכת פרסה בימי קדם (יבי"ע אומר, ח"א סימן י"ג).

אולם, התפילה מכוונת לסכנות שבימינו, ולא לסכנות שבימיהם, (ליסטים וחיות רעות לא היו שכיחים בפחות מפרסה סמוך לעיר), ובמקום סכנה מברכים תמיד (כמו ביחס לברכת הגומל, ר' דברי מרן המחבר אורח-חיים ר"ט ז, וכן פסק במשנה ברורה, ק"י סק"ל) –

לכן, הנוסע בכביש יאמר תפילת הדרך תמיד מפני, שהכביש שכיחה מאוד סכנתו - וברכבת – תלוי במחלוקת "יבי"ע אומר", מול "משנה ברורה" לגבי פרסה (שיעור זמן, או שיעור מרחק). כיוון, שאין זו מחלוקת במנהגי העדות, יכול "אשכנזי" לנהוג כ"יבי"ע אומר" ו"מזרחי" כ"משנה ברורה".

אולם בכביש אין מקום לכל הדברים האלה מפני רוב סכנותיו, ואין לזוז מלשון מרן המחבר בשולחן-ערוך ומפסק "משנה ברורה", שמברכים גם על פחות מפרסה, כאשר שכיחה מאוד הסכנה שם.

נכון להוסיף בתפילת הדרך: "ותצילנו מתאונות דרכים, ומכל מיני פורענויות המתרגשות ובאות לעולם", מפני שאדם צריך לפרש ולדייק בתפילתו.

קדמונינו לא יכלו לנסוע נסיעות אחדות בו ביום, ותפילת הדרך נתקנה לברך פעם אחת ביום, אלא אם יצא לדרך נוספת באמצע היום באופן, שלא תוכן מראש (אורח-חיים ק"י ה).

אולם, בכל נסיעה יכול לומר "שיר למעלות אשא עיני אל ההרים, מאין יבוא עזרי – עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ... ה' ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם", וזוהי מעין תפילת הדרך שבספר תהילים (קכ"א). על כן ראוי לאומרה גם בנסיעה קצרה לנוהגים כהרב עובדיה יוסף, גם בנסיעה שניה ושלישית באותו היום, וגם למי שאומר תפילת הדרך בברכת "שומע תפילה" בשחרית, בכל יום, (בדומה למנהג המהר"ם מרוטנבורג, אורח-חיים ק"י ו).

הרב עובדיה יוסף (סימן י"ג שם) מוכיח יפה, שבמקום שאומרים תפילת הדרך, יש לברך גם הגומל אחר-כך, שכן דינן שווה. וכיוון, שלא נהגו כך, וכיוון שרבו מחלוקות הפוסקים, הוא סבור שספק ברכות להקל, ואין לומר תפילת הדרך אלא רק במצבים שתקנו חז"ל. אולם העיון במקורותיו, ובפרט דברי מרן המחבר (רי"ט ז') ו"המשנה ברורה" (ק"י סק"ל, ורי"ט סק"ל"א), מורים, שהכל תלוי במידת הסכנה.

אמנם למנהג אשכנז (אורח-חיים רי"ט סעיפים ז, ט) מברכים הגומל רק כאשר התרחשה סכנה בפועל וניצלו ממנה. בעוד תפילת הדרך נתקנה על הסכנות הצפויות בדרך, אולם למנהג ספרד מברכים על כל הדרכים שכולן בחזקת סכנה. על כן הדרך הנכונה בברכת הגומל לעניות דעתי, היא, שבכל שבת ישאלו הגבאים בקהל, מי היה במצב של סכנה או קרוב לסכנה (והרי כל אחד מכיר מצבי כמעט תאונה' לאלפיהם, ובכלל זה סטיה מנתיב, עייפות בנהיגה, בלימת פתע, עקיפה לא זהירה שנגמרה 'בסדר', ועוד, ועוד - והוא יברך הגומל בקול רם, להוציא את כל הקהל הנוסע בדרכים.

ומכל מקום, ראוי לומר "מזמור לתודה" בסוף הנסיעה, כדי לצאת חובת ההודאה לה', על ניסיו שבכל יום עמנו, ערב ובקר וצהרים.

יש להוסיף בתפילת הדרך "ותצילנו מתאונות דרכים" לפני "מכל מיני פורענויות המתרגשות ובאות לעולם", שהמתפלל צריך לדייק את תפילתו.

הטס במטוס אומר תפילת הדרך מיוחדת לטיסה (שהיא דרך מסוג אחר), ודומה ליורדי הים באניות. ואומר אותה לקראת המראה או בשעת ההמראה לאויר, שאז חש כל אדם את תחושת הסכנה, (ואת התרגשות הטיסה).

ומזכיר בה "ותצילנו מכל מיני תקלות ופורענויות בהמראה, באויר ובנחיתה, ומכל מיני רוחות רעות, ואנשים רעים, ואסונות הבאים לעולם. אין לחוש כלל לדעות שמתנגדות להוסיף דברים בתפילת הדרך, כיוון שמטבע הקבוע לה כתקנת חז"ל הוא "שומע תפילה", ודיניה כ"שומע תפילה". כך מפורש בראבי"ה למסכת ברכות (מכון הרי פישל, ירושלים תשכ"ד, כרך א', עמ' 63) – "ואם ירצה יוסיף כפי העניין ויכלול באמצע הברכה" – וכן פסק רש"י אוירבך (הליכות שלמה על הלכות תפילה, פרק כ"א).

אמנם, בדרך לשדה התעופה יכול לומר תפילת הדרך על הנסיעה ועל הטיסה, כשיטת מהר"ם מרוטנבורג (ק"י ו), אולם עדיף לבקש מהמסיע אותו שיברך ויוציא אותו ויתכוון רק לנסיעה בכביש, ואז יוכל לברך על הטיסה בזמנה, או יאמר "שיר למעלות" על הנסיעה לשדה. אפשר גם שיכול לומר תפילת הדרך על הנסיעה לחוד, ועל הטיסה לחוד. אולם מנהגנו שלא להרבות בברכות (ור' אורח-חיים ק"י ה).

ח. עזב תעזוב עמו בכבישים

כתב הרמב"ם (פרק י"ג מהלכות רוצח ושמירת הנפש, הל' א-ב): "מי שפגע (כלומר, פגש) בחברו בדרך ובהמתו רובצת תחת משאה, בין שהיה עליה משא הראוי לה. בין שהיה עליה יותר ממשאה,

הרי זה מצווה לפרוק מעליה. וזו מצות עשה, שנאמר: [כי תראה חמור ש'נאך ר'בץ תחת משאו, וחדלת מעז'ב לו ?] עז'ב תעז'ב עימו (שמות כ"ג ה). ולא יפרוק ויניחנו נבהל וילך אלא יקים עמו ויחזור ויטעון משאו עליה, שנאמר: לא תראה את חמור אחיו או את שורו נופלים בדרך והתעלמת מהם! (שם).

וכתב על כך בערוך השולחן (חושן משפט, הלכות השבת אבדה, סימן רע"ב, ס' ח'): "במדינתנו שנוסעים ומוליכים משא בעגלה והסוס קשור לעגלה, אם פגע (=פגש) בעגלה שנשקעה ברפש וטיט, מחוייב לסייע לעגלון לפרוק המשא ולהוציא את העגלה והסוס למקום יבשה. וזהו מצוות פריקה, ואחר כך להטעינו כראוי, וכן אם נפל המשא מהעגלה מחוייב לסייע להטעינו, וזהו מצוות הטעינה. וכן אם נשבר אופן מהעגלה, או היד שהאופן מתגלגל בו, מחוייב לסייע ולתקן בכל מה שאפשר, וללוותו מעט, שיראה שהולכת יפה, וזהו גם כן ממצוות פריקה וטעינה.

רבים חושבים, שהמצווה הזאת מוגדרת על ידי צער בעלי חיים של החמור הרובץ תחת משאו, אולם שאלת צער בעלי חיים – האם מדאוריתא או לא נתונה במחלוקת תנאים ופרשנים (בבא מציעא ל"ב ע"א – ל"ג ע"א), ואיננה אלא גורם לצורך של התורה לכתוב במפורש גם פריקה וגם טעינה (כמבואר בסוגיא שם). הגורם העיקרי במצוות פריקה וטעינה הוא, כמובן, צער האדם, (ר' רמב"ם הלכה ט') והבהלה שהוא עלול להיות נבהל באבדן רכשו. הרמב"ם אף הביא הלכות אלה בהלכות רוצח ושמירת הנפש, מפני שאדם במצב כזה עלול לסכן את נפשו במעשים פזיזים. מכאן נובעת גם מסקנתו של "ערוך השולחן", שהמצוות חלות גם על עגלות רתומות לסוסים, וגם על שבר אופן בעגלה. התורה דואגת לעגלון (הוא הנהג), ולא דווקא (או לא רק) לסוס ולחמור.

מכאן מסקנתנו שמצוות פריקה וטעינה חלות גם על כלי רכב שנתקעו בצד הכביש, ולא רק במשאית שהתהפכה, והסחורה התפזרה בצד הדרך, אלא גם בתקר בגלגל (פנצ'ר), במנוע רותח, במיכל דלק שנתרוקן, ובתקלות רבות אחרות.

מהם התנאים המחייבים כל נהג הנוסע בדרך לעצור ולעזור? בראש ובראשונה עולה שאלת ההפסד והפיצוי. הנהג העוצר מפסיד זמן, ולפעמים הוא מפסיד זמן עבודה או עבודה ממש, ואף הפסד ריווח יכול להיות.

כאן מתבטא ההבדל בין פריקה לטעינה, מפני שהגמרא (שם) קובעת שהתורה חייבה אותנו לפרוק בחינם, אבל לטעון בשכר. בפירוש העניין נחלקו ראשונים – הרא"ש קבע שהפריקה בחינם, רק אם איננו עובד באותו הזמן, ואם הוא עובד, יש לו פיצוי חלקי, כמו בהשבת אבדה (ר' חושן-משפט רס"ה). ואילו טעינה בשכר פירושה בשכר מלא, אם בעל המטען מוכן לשלם, אלא שהתורה חייבה לעצור ולהציע לבעל המטען טעינה בשכר. כך פסקו בטור ובשו"ע (חושן משפט רע"ב). אולם הר"ן פירש, שפריקה בחינם היא לגמרי בחינם, ואילו טעינה בשכר היא כמו השבת אבדה, בפיצוי חלקי, אם הוא עובד. הפוסקים הכריעו כמו הרא"ש, ואולם בעל מידות מוסריות וירא שמים ינהג כמו הר"ן. למעשה נראה להורות על פי הדירוג הבא:

1) נהג שפוגש נהג תקוע בדרך מסיבה כל שהיא, חייב מן התורה לעצור כדי להגיש עזרה דחופה, וכך מחייב גם החוק הישראלי.

2) עזרה דחופה כוללת הזעקת מד"א ומשטרה לפי הצורך, עזרה בפניו נפגעים אם יש צורך, יצירת קשר עם גרר ו/או הסעת הנהג התקוע למקום שממנו יוכל להתקשר ולטפל בבעיות. בכל אלה, אין שאלה של הפסד ופיצוי, והכל בחינם גמור, שהרי חל כאן האיסור: "לא תעמוד על דם רעד" (ויקרא י"ט טז).

3) אם צריך לבצע תיקון קל בזמן קצר, והנהג העוצר יכול לסייע, חייב לסייעו בחנינם אם אינו עובד ואין לו הפסד. אם הוא עובד ויש לו הפסד (למשל, נהג מונית) רשאי להתנות עזרה בפיצוי כספי. אם הנהג התקוע אומר שהוא מסתדר בעצמו, ואין צורך לסייע, מותר להמשיך לנסוע, אולם ראוי לבדוק היטב שמא הנהג התקוע אומר כך מפני שהוא מתבייש ולא נעים לו להטריח אנשים, ובאמת, הוא מסובך בבעיות.

4) אם דרוש סיוע ממושך ומקיף, שדורש זמן, מאמץ או מיומנות מקצועית, והנהג העוצר (או מי שנוסע איתו) יכול לסייע, מגיע לו שכר כראוי, ויסקימו ביניהם לפני הסיוע, על גובה השכר. אבל אם אחרי הסיוע הוא מבקש שכר, אין לו אלא פיצוי חלקי על הפסד הזמן או העבודה שלו. כמובן, שכר "כראוי", פירושו כראוי לאותה מלאכה, מבלי לנצל את המצוקה לשכר מופקע.

5) אחרי התיקון חייב המסייע ללוות את הרכב שתוקן עד כ- 5 ק"מ ("מדדה עימו עד פרסה" בלשון חז"ל, בבה מציעא ל"ג ע"א), כדי לראות שהוא נוסע ולא נתקע שוב, על הליווי מותר לקבל שכר מלא.

6) ממרחק ראייה של כ- 150 מטר, כבר מתחייבים לעצור לנהג תקוע בצד הדרך, כדי להגיש עזרה דחופה או סיוע, כמפורט לעיל.

7) אם הנהג התקוע אינו מוכן לעבוד בעצמו, פטור המסייע מלעזור לו, אבל אם הוא זקן או חולה, חייבים לעזור לו.

8) אם המסייע איש מכובד, ואין הדבר לפי כבודו, פטור מלסייע, להוציא 'עזרה דחופה', שחייב כל אדם. אולם הפטור הזה נקבע לפי השאלה, אם גם ברכב שלו היה נמנע מלתקן מפני כבודו. אם ברכב שלו היה מחליף גלגל בעצמו, חייב לעשות כן גם לחברו, (שו"ע חושן משפט, רע"ב ס"ג), ולפנים משורת הדין ראוי לעזור לזולת תמיד, גם אם הוא נשיא, ראש ממשלה, שופט בכיר או רב ידוע ומפורסם.

9) אם עוצר לידך נהג ומבקש עזרה דחופה חובה לעזור לו בכל מקרה. אם הוא מבקש מידע או כתובת יש להדריכו בקיצור ובבהירות, ואסור להטעותו. אם אינך בטוח או אינך יודע, אמור זאת בבירור, ואל תדריך אנשים במידע מסופק, בשום אופן.

קבוצה של מטיילים ברגל או ברכב, שיצאו יחד לטיול, מחויבים זה לזה ואם אחד הולך לאט או קשה לו, או שיש לו בעיות ברכב, אסור לעקוף אותו ולהשאירו מאחור לבדו, אלא צריך ללכת בקצב של החלשים. מוביל הטיול או המדריך צריכים לעצור מידי פעם לפעם ולבדוק היכן נמצאים האחרונים. (ר' בס' מאירת עינים על שו"ע חושן-משפט רע"ב סק"כ, על האחריות ההדדית של "סיעת אנשים הולכים בדרך... כיון שנתחברו ללכת ביחד").

אם אחד או אחדים מהם אינם מסוגלים להמשיך בכלל, חייבים להשאיר איתו שניים שיעזרו לו, וכן מים ומזון ואמצעי קשר (אם יש). ברגע שמגיעים למקום ממנו אפשר להזעיק עזרה, חובה לעסוק קודם כל בחילוץ המטיילים שנתקעו.

ט. טרמפים וטרמפיסטים (=מבקשי דרך)

נהג העוצר מרצונו להסיע ברכבו מבקשי-דרך (=טרמפיסטים) מקיים מצוות הכנסת אורחים בדרגה, שכמעט אי אפשר להגיע אליה בבית, מפני שעיקר המצווה הוא לתת מחסה ומעון למי שאין לו מקום ללון. הרכב הוא בית נוסע, ומי שאין לו רכב באותה שעה ומבקש לנסוע, הרי הוא

אורח שזקוק לבית בשעה זו, מכוח מצוות הכנסת אורחים של אברהם אבינו. יחד עם זה הוא מקיים גם מצוות "ואהבת לרעך כמוך" – די לו אם יחשוב על עצמו כשהוא תקוע באחת הדרכים הנידחות.

אמנם, אי אפשר לחייב נהג לעצור למבקשי דרך, מפני שנגרם לו הפסד קל במחיר הנסיעה (דלק), ובבלאי הרכב, ולפעמים יש אפילו נזק גדול. במקרים של "זה נהנה וזה לא חסר" אנו אומרים ש"כופים על מידת סדום" (רמב"ם הלכות שכנים פ"ז ה"ח), כלומר, שאדם לא ינהג במידת סדום. אבל אי אפשר לכפות על הכנסת אורחים, בפרט כשיש למארח הפסד, אפילו קל.

על כן, אם הנהג ממחר מאד, או אם צריך לדבר עם אשתו, או עם מישהוא אחר ב"ארבע עיניים", או אם יפסיד בעצירתו משהוא, אינו חייב לעצור. (דברים דומים כתב הרב שלמה אבינר לפני שנים אחדות). אעפ"כ, ראוי לכל נהג לחשוב, שהכנסת אורחים גדולה מהקבלת פני השכינה (בבלי שבת קכ"ז ע"א), והסעת מבקשי-דרך (=טרמפיסטים), היא היא הכנסת אורחים.

המבקש לעלות על רכב לדרך חייב לנהוג כאורח שגמלו עמו חסד, ולא ינהג כאילו זו זכות שמגיעה לו. ולכן אסור לעצור ולבקש נסיעה (=טרמפ) ברמזור, במקום שאינו מורשה, במקום שעלול לסכן אותו ואת הנהגים, או באופן שהוא כופה את עצמו. כמו כן, ייזהר מאוד שלא יזיק לרכב, לא יקרע ריפוד ולא ישבור דבר, וייזהר בפרט בנשק אם הוא חייל – ואם הזיק (אפילו כלשהוא, אפילו בטעות) חייב לשלם ("אדם מועד לעולם"). אם הנהג מוחל לו על תשלום ינסה לשכנעו, ואם הוא מתעקש, ייתן צדקה תמורת הנזק על שמו של הנהג ולזכותו.

אין לעצור להעלות או להוריד נוסעים באופן פתאומי, ולא לחצות מסלולים ברגע האחרון כדי לעצור, שמא תיגרם תאונת שרשרת ע"י הבלימה הפתאומית.

לכתחילה הנוסע (=האורח) צריך היה לפרש לאן הוא מבקש להגיע, והנהג (=בעל הבית) יחליט אם זה מתאים לו. אבל מפני הסכנה נקבע, שהנהג מודיע לאן הוא נוסע, ומבקשי הדרך (=הטרמפיסטים) מחליטים אם זה מתאים להם. מכל מקום, ייזהרו שלא יטריחו את הנהג שעצר להם, ולא יתחילו להתלבט או להתווכח, ולעכב את הנהג, עד שיחליטו אם עולים לרכב ומי עולה. הזכות לעלות היא לפי התור, אבל רשאים למחול. והנהג רשאי להעלות חבר או קרוב שבו הוא חפץ, מפני שהוא בעל-הבית.

הנוסעים (=האורחים) לא יעשו דבר שחורג מעצם הנסיעה בלי רשותו של הנהג (שהוא בעל-הבית) – לא יאכלו, ולא יעשנו, ולא יפעילו רדיו או מכשיר אחר בקול, אלא אם יבקשו ויקבלו רשות בלב שלם, ועליהם לפרש בבירור היכן רוצים לרדת זמן ניכר לפני כן, ולא יטריחו על הנהג לעצור להם בשניים-שלושה מקומות סמוכים אלא במקום מרכזי. אעפ"כ, אם רוצה הנוסע (=האורח) לרדת בכל מקום שהוא, חייב הנהג לעצור לו.

במקום ובזמן שיש בהם סכנה של חטיפות וטירור, ובפרט כאשר יש הוראה מפורשת של המשטרה, אסור לעלות על רכב (בטרמפ), אלא אם מכיר את הנהג או מזהה אותו, או אם עולה בתחנת איסוף שבתוך מקום מוגן (יישוב, או בסיס צבאי, או מתחם מוגן).

אם אי אפשר לעלות במקום מוגן, או לזהות את הנהג, חייב לדבר עם הנהג לפני שעולה לרכב, ולשמוע את קולו בבירור, כדי לבחון "הלנו אם לצרינו". אסור לעלות לרכב בשעת הסכנה, אם יושבים אנשים מאחור ומקום פנוי לידם או לפניהם – רק אם המושב האחורי פנוי לגמרי, והנהג נשמע סביר, ויש ביד הנוסע טלפון נייד, מותר לעלות. וצריך לשים לב בשעת הנסיעה לכל דבר חשוב ואם הנהג פונה לדרך צדדית, או מתנהג באופן חשוב, חובה לדרוש ממנו לעצור מייד, ולרדת! אם הנהג אינו עוצר, יש לחייג מיד 100 ולהודיע מיקום לפני הכל, למשל: 'אני נמצא ברכב

בין תל-אביב לירושלים בכביש מודיעין-בית חורון, כ- 5 דקות אחרי מודיעין – הנהג חשוד ומסרב לעצור, קוראים לי יצחקי). אם הנהג ממשיך לנסוע במהירות בדרך לא מוכרת, יש לנסות לפתוח את הדלת כשהוא מאט בסיבוב, או בצומת, ולהתגלגל החוצה. פציעה עדיפה על חטיפה.

לכתחילה כאמור, חייבים לנהוג על פי הוראות הביטחון בשעת סכנה, ואין אומרים בסכנה כזאת "כבר דשו בה רבים, ושומר פתאים ה'" (בבלי יבמות ע"ב ע"א, ועוד), שלא נאמר כלל זה אלא בסכנות הדרך הרגילות, כמו סכנת התאונות. אילולא נאמר כלל זה, היה אסור בכלל לצאת לדרך שיש בה חשש סכנה. אבל במקום שיש התראה ממוקדת על סכנה ספציפית, חייבים להישמע להוראות. חיילים ושוטרים חייבים לנסוע רק על פי הפקודות שבידם.

אין מצב של ייחוד גמור ברכב נוסע, כל עוד הנהג או הנהגת אותזים בהגה ועסוקים בנהיגה, והרי זה דומה לחדר שדלתו פתוחה. לכן, מותר מעיקר הדין לאשה לנסוע עם נהג גבר (ולהיפך), כל עוד הוא עסוק בנהיגה. אולם ברגע שהוא עוצר שלא כצפוי, או יורד לדרך צדדית הרי זה כמי שנעל את הדלת. במקרה כזה היא צריכה לחייג מיד 100, ולהודיע מיקום ופרטים, כנ"ל. לפיכך, נכון לעלות על רכב שתי נשים ביחד, שמא ירד לדרך צדדית, אעפ"י, שהחשש נראה רחוק, אבל הסכנה קיימת (אלא אם הנהג מוכר ואפשר לסמוך עליו, וכל עוד הוא נוסע כרגיל ואין כאן ייחוד גמור). בכל מקרה, מבקשי דרך צריכים לקחת איתם מכשיר טלפון נייד.

י. היוצא לטיול ורואה נופים מופלאים שניכרת בהם חכמת הבורא וגבורתו, מברך "ברוך אתה ה', א-הינו מלך העולם, עושה מעשה בראשית" (ברכות פ"ט, אורח-חיים רכ"ח). אמנם הראב"ד (על הרי"ף לברכות פ"ט) סבור, שכל הברכות האלה הן רשות, ולכן אומרים אותן בלא שם ומלכות, (ברוך עושה מעשה בראשית), כמו שהן כתובות במשנה. סיבת הדבר היא, לדעתו, שאין קביעות לברכות אלה, והן תלויות בתחושה ובהכרה של "הרואה" – "שהרשות בידו שלא יראה כך, ולא יראה כך".

במילים אחרות, הקשר שבין ראיית נוף (למשל) לבין ברכה, הוא קשר של התפעלות סובייקטיבית, ולא כל אחד רואה בנוף יפה את חכמת הבורא וגבורתו. על כן, אי אפשר לחייב את הברכה, אלא בתור רשות, ובלי שם ומלכות. מאידך, מי שבאמת מתפעל, באופן ספונטני, הרשות בידו לברך גם בשם ומלכות, (כלשון הראב"ד בסיום דבריו שם): "מכל מקום על כולן, אם אמר הזכרה ומלכות, לא הפסיד". (תודה לתלמידי בישיבת הקיבוץ הדתי עין-צורים, שהביאו לדיון את שיטת הראב"ד). ואולם מרן מחבר שו"ע הכריע כרוב הפוסקים, שיש כאן חובת ברכה גמורה בשם ומלכות (אורח-חיים רכ"ח), ואיננה רשות. מאידך, הוא מצמצם ופוסק (שם סעיף ג'): "ולא על כל הרים וגבעות מברך, אלא דוקא על הרים וגבעות המשונים, וניכרת גבורת הבורא בהם".

היכן נפגשת שיטת הראב"ד עם הלכה פסוקה בשולחן ערוך?

מי שנוסע בדרך ואינו רואה כלום, אינו מברך. מי שיוצא לטיול, ורואה רק עצמו ואת המטיילים עמו, חושב רק על המנוחה ועל האוכל, ועל האווירה החברתית, וכשהוא שולף מצלמה, הוא מצלם את עצמו ואת חבריו או את משפחתו על רקע הנוף, לאמור: 'הייתי כאן, ושם!' – הוא אינו מברך, כי אינו רואה שום דבר, שמחייב אותו לברך. מן הסתם הוא יברך רק לעת האוכל.

אבל מי שרואה את גבורת הבורא בנוף הטבעי, (למשל) לנוכח הקימוט והקימור והשבר והבליה, או הפריצה של חומר מגמתי אל תוך הסלע, ההעתק, המפגש בין שכבות וצורות נוף, ובין סלעי יסוד לסלעי משקע או אבן חול, וכמובן, גם לנוכח ההתאמה המופלאה בין הנוף לבין הצומח והחי שבו – חייב לברך, ולדעת הראב"ד רשאי לברך.

כאשר הוא מברך על כל אלה בשם ומלכות ברוך... עושה מעשה בראשית", הרי הוא מקדש את השם, בכך שהוא מצהיר, שבורא עולם הוא בורא הנוף שאנו רואים, ודווקא לפי כל הידע הגיאולוגי (או הביולוגי) החדש, גם אם הנוף הזה נוצר בתהליכים ארוכים, שכן בורא עולם יכול לברוא וליצור עולם בכל תהליך ובכל זמן שיחפוץ בו, ומי יאמר לו מה תעשה! – (התורה וחז"ל ספרו לנו רק את השנים שראויות להיספר לדורות). אכן כך כתב הראי"ה קוק:

"להשוות סיפור מעשה בראשית עם החקירות האחרונות, הוא דבר נכבד. אין מעצור לפרש פרשת אלה תולדות השמיים והארץ, שהיא מקפלת בקרבה עולמים של שנות מיליונים, עד שבא אדם לידי קצת הכרה, שהוא נבדל כבר מכל בעלי החיים..." (שמונה קבצים, קובץ א', תקצ"ד, קטע שלא פורסם, עד להדפסת שמונה קבצים).

על כן, היוצא לטיול ויודע מראש, שיגיע למקומות של נופים מופלאים, רצוי שיתכנן מראש את ברכת "עושה מעשה בראשית" באחד המקומות הראשונים, שבו כולם מתפעלים. בזה הוא יכול לפטור את כל המטיילים (אם יברך בקול רם), כל זמן שמטיילים באותו נוף ובאותה סביבה. ואם מגיעים לנוף חדש וסביבה חדשה, מברכים שוב, כמו באכילה, ובתנאי שיש התפעלות. גדר ההתפעלות היא כשאנשים אומרים "איזה יופי", בלב או בפה, או שולפים מצלמה.

על כל זה אמרו חז"ל "המהלך בדרך ושונה, ומפסיק מלמודו ואומר, מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה [מעלה עליו הכתוב] כאילו מתחייב בנפשו" (אבות פ"ג מ"ח). אבל אם ברך את ה' כדין, אין זה מתחייב בנפשו, אלא הרי זה מאלה שמקיימים את משנתם, ותורתם מתקיימת גם בטיולים.

אכן אם יוצאים לטיול, ומתפעלים תדיר ואומרים "איזה יופי", ורק שם ה' לא נזכר, הרי נהנים מן העולם הזה בלא ברכה, (שזוהי סיבת הסיבות לכל הברכות), ו"הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – מעל" (תוספתא ברכות פ"ד ה"א, בבלי ברכות ל"ה ע"א – אמנם אין מעילה במראה, אבל פגם יש בזה, וכאילו נהנה מקודשי שמים כלשון הגמרא שם).

אספר מעשה שהיה:

כבר הייתי מהלך בגולן, לפני שנים רבות, ור' יוסי בדיחי (שהיה משמש את מו"ר הרצי"ה זצ"ל) היה מהלך עמי. הגענו לנחל זויתן, וברכתי בקול, בשם ובמלכות, "עושה מעשה בראשית". ר' יוסי בדיחי הזדעזע, והרציתי לו מה שכתבתי כאן. על כל משפט ומשפט היה אומר – "אני חייב לשאול את הרצי"ה!" – אחרי כמה שבועות פגשתיו בירושלים, ושאלתיו מה אמר לו הרצי"ה. ענה ואמר לי – "פשיטא שצריך לברך", כך אמר הרצי"ה! ב"ה, שזיכני לדעת זאת מליבי ובשרי, ומן ההלכה הפסוקה, ולא הייתי צריך לשאול.

ואם תשאלו, מדוע רוב הרבנים ובני התורה אינם מברכים כדין, לא על נופים, וגם לא ברכת "שהחינו" על פגישת חבר ששמחים בו, ועוד ברכות כיוצא באלה? אפשר אמנם, שהם סבורים כשיטת הראב"ד, בניגוד לפסק בשולחן ערוך, ולו בסתר לבבם. אבל העיקר הוא, שבדורות הגלות הארוכים, היו אבותינו חיים בצער גדול, וברוב הזמנים לא יכלו להנות מיפי הבריאה, כי מאז החורבן "ערבה כל שמחה", לא נראה רקיע בטהרתו, וניטל טעם הפירות (סוטה מ"ח ע"א).

גם לא היתה בדורות ההם תרבות של טיולי טבע, כבימינו. לפיכך, לא הורגלו כלל בברכות הראיה, ונשארו הלכות אלה קצרות ומעטות, לעומת הלכות סעודה, וברכות האכילה. ומכיוון, ש'סבא' לא ברך, גם 'נכד' לא ברך, וכמעט שאין קורא בשם ה' על נפלאות הבריאה.

כיום, כאשר אנו יוצאים לטייל כדי להנות מזיו הבריאה כמעשה קבוע ואף כחלק מן החינוך, נוצר מצב חדש ואבסורדי, שבני התורה (רובם) נוהגים כמו "חילוניים" ביחס לברכות הראיה (ברובן), וצריכים לחזור בתשובה, ולגלות מחדש את אור ה' המתגלה בעולמו, בטבע הבריאה.

כידוע, אין מברכים על אותו נוף ועל אותו מראה, אלא מ - 30 יום ל - 30 יום, אבל על מראות שונים ונופים שונים מברך לחוד, כמו באכילה. אמנם, אם יודע שיהיו בטיוול מקומות רבים עוצרי נשימה, יברך פעם אחת בנקודה בולטת, ויפטור את כל מה שיראו באותה סביבה. אבל, אם עולים על הרכב, ונוסעים למקום אחר, ושוב רואים מראות נוף מדהימים, מברכים שוב. ומי שיש לו ספק ברכה (כגון, בתוך 30 יום, או באותו היום במראה קצת שונה), יאמר: "מה רבו מעשיך ה', כולם בחכמה עשית, מלאה הארץ קנייך". (תהילים ק"ד).

על יצורים חיים, ועל צמחים נאים, מברך "שככה לו בעולמו", ואם פוגש נאים יותר מהם, חוזר ומברך (אורח-חיים רכ"ה סעיף י'), ומה שכתב שם ב"משנה ברורה" בשם "חיי אדם", שעכשיו לא נהגו כלל לברך ברכה זו, איננו שייך לדורנו שיש בו שמחה ותרבות טיולים לשם הנאה והתפעלות כפי שפירשנו).

בדור הזה, מי שיוצא לטיול ומתפעל מן הבריאה ואינו מברך, הרי הוא נהנה מן העולם הזה בלא ברכה, כאמור. ומי שאינו מתפעל, אינו חייב לברך, אבל הוא קובע בכך את אופי טיולו כמעשה של חולין בעלמא, ואולי אפילו כמפסיק ממשנתו לדברים בטלים (רש"י באבות שם). לעומת זה, אם הוא מברך את ה', במילים אחדות כבר הפך להיות עובד ה' גם בלכתו בדרכים, ומקדש שם שמיים, וקורא בשם ה'. ובלבד, שלא יכפה את עצמו על הבריות, בדרך שאינם רוצים בה, שאז הוא מרחיק אותם. וצריכים להיות רגישים מאוד, שכן הגבול בין חילול השם, לבין קידוש השם, דק הוא מאוד.

לפני שנים רבות שאלה אותי תלמידה צעירה, שחזרה מקורס צלילה באילת, (קורס שארגנו קבוצת בנות עם מדריכת צלילה, על פי הנחיית) – וכי יש ברכה על הדגים והיצורים הנפלאים, שרואים בצלילה בים-סוף? – אמרתי לה בוודאי! - מברכים, "שככה לו בעולמו". אז הוסיפה לשאול – ואפשר לברך בתוך המים (כשאינן שומעים מה שהפה אומר)? – אמרתי לה: הבורא שומע גם בתוך המים, ואין מעצור לפניו (והשמעה לאוזן אינה מעכבת, אורח-חיים ר"ו ג'). עוד הוספתי ואמרתי, שמיום שנברא העולם, ועד שנבראה היא, מן הסתם לא היה מי ששאל שאלה כזאת, והנה היא בת ראויה לדור הזה, דור ראשון לחרות ישראל על אדמת ארץ נחלתו, ברוך ה'.

שוב ונבין עוד מה משתמע מדברי המשנה באבות (פ"ג ה"ז), שהמפסיק ממשנתו ואומר "מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה הרי זה מתחייב בנפשו". פירש רש"י: "כלומר מסתכן בנפשו, כי כשעוסק בתורה אין רשות לשטן להזיקו, וכיון שפוסק על דברים בטלים, ניתנה לו רשות". ברור שלא כל מפסיק ממשנתו מסתכן, אלא מי "שפוסק על דברים בטלים".

האם מי שמפסיק את לימודו ויוצא לטיולים רק כדי להנות ולחוות חוויות, הרי זה מסתכן בנפשו? – לכאורה, לפי רש"י כך הוא הדבר, אף כי אפשר לומר, שהטיול יתן לו כוח מחודש להמשך לימודיו, ואז אין כאן "דברים בטלים". אבל אם יוצא לטיול ומברך את ה', הרי זה מקיים משנתו, ואינו מסתכן.

ובלבד שהוא מכיר, או שיקח איתו מי שמכיר את מסלול הטיול, ויצטייד כראוי בנעלים, בבגדים ובכיסוי ראש, שמתאימים לחום הקיץ, וכמובן במים ומזון. אסור לסמוך על הנס (ועל המחלצים). מי שסומך על נס, ויוצא לטיול בלי לדעת ולהכיר, או בלי מפה ומים וכיסוי ראש, בגדים ונעליים מתאימים, הרי זה מתחייב בנפשו לכל הדעות, גם אם ישיר "ברכי נפשי את ה'" כל היום כולו. מעשה ששמעתי באנשי צוות חילוץ גולן, שחילצו בחורי ישיבה מאחד הנחלים, לשם יצאו בלי מפה ובלי מים, בלי ידע ובלי כלום. "איך יצאתם לטיול כך?", שאלו המחלצים, וענו הבחורים, "סמכנו

על ה'!" אז אמרו המחלצים בחיוך - והרי "הסתבכתם והתייבשתם והייתם בסכנה, וה' לא עזר לכם?" - וענו הבחורים - "ה' עזר, שהרי הוא שלח אתכם אלינו". המחלצים רתחו מזעם כמובן, שהרי עזבו משפחות בבית ורצו לחלץ, ואמרו דברים קשים נגד לומדי תורה. מי שנוהג כך, הרי הוא מחלל את השם (רמב"ם סוף פ"ה מהלכות יסודי התורה), בנוסף לעבירה שהוא עובר, כשהוא מסכן את נפשו, ואת נפש היוצאים איתו.

י"א. המושגים "חופש" או "בין הזמנים" אינם מושגים הלכתיים. חשיבותם רבה בתחום החברתי, ויש להם ערך של מנוחה, התרעננות, התמלאות בכוחות חדשים לקראת שנת הלימודים הבאה, וכד'. אולם, שום איסור הלכתי אינו נעשה מותר בימי ה"חופש" ושום מצווה איינה נפקעת חלילה "בין הזמנים". גם הלב והמוח, הכליות והכבד, אינם יוצאים לחופש, ואם הם עושים כך אוי ואבוי לנו.

י"ב. כמובן, שחובה יסודית "ללמד את בני יהודה קשת" (שמואל-ב א' יח), ובכלל זה גם כללים יסודיים ליוצאים לדרך, קורס בסיסי בהחייאה ובעזרה-ראשונה, בידיעת הארץ ובקריאת מפה, וכמובן ולימוד שחייה. כל זה כלול בחובת האב ללמד את בנו "להשיטו במים" (קידושין כ"ט ע"א). כבר שמעתי מ"חתנא דבי נשיאה", הרב שלום נתן רענן זצ"ל (שזכיתי ב"ה גם לסידור חו"ק על ידו), ואמר לי פעם, שאימון צבאי בסיסי חייב כל איש לקבל מדין "להשיטו במים". על כן לא יכול היה להבין את התנגדות ראשי הישיבות לדבר שהוא כלשונו "דין פשוט", וכלשון רש"י (לקידושין כ"ט ע"א שם): "שמא יפרוש [הבן] בספינה ותטבע, ויסתכן, אם אינו יודע לשוט". ברור מדברי רש"י, שגם חשש סכנה רחוק כבר מחייב להתכונן מראש. על כן פשיטא, שגם בחורי ישיבות צריכים לקבל אימון בסיסי, וקורס החייאה ועזרה ראשונה, ולימוד שחייה (וכל זה אפשר בקלות "בין הזמנים", ואפילו בין כותלי הישיבות, ובלי שום ריח של ביטול תורה). ואם בחורי הישיבות מסתכנים בטיוולים בלתי אחראיים, הקולר תלוי בצוואר רבותיהם.

בהחלט לא די בכך שראשי ישיבות מזהירים מטיוולים ומרחיקים מהם. כיון שידוע שבני הישיבות (כמו הנוער בכלל) מרבים לטייל בפרט בין הזמנים, חייבים לסייע לבחורי הישיבה ולאשר להם להכשיר את עצמם לטיולים, כלומר, לדעת לקרוא מפה, ללמוד מסלול, להבין את הסכנות ולהתכונן כראוי, כולל לימוד עזרה ראשונה וכד'.

על טיולי חו"ל יש להזהיר במיוחד מפני שגם ההכשרה הצבאית וידיעת הטיולים שבארץ, אינם מועילים הרבה בהרפתקאות חו"ל, וכבר קרו אסונות רבים. חובה לשנן לצעירים, שכל מה שלמדו בצה"ל ובטיולי הארץ עלול להטעותם בחו"ל. השחצנות הישראלית הידועה כאילו אנתנו יודעים הכל, ואנחנו יכולים לפתור כל בעיה, עלולה להיות מכשלה וסכנת חיים במקרים רבים. אם התושבים המקומיים בסין או בדרום אמריקה אומרים שדרך מסוימת מסוכנת בעונה פלונית של השנה, או שאי אפשר כעת לחצות נהר פלוני בשחייה – חייבים לשמוע בקולם ואסור באיסור חמור להסתכן ולנסות.

ובכלל, עדיף לאין ערוך לטייל בארץ בחופשות ובין הזמניים. שהרי בכל טיול בארץ יש צד מצווה מכוחו של אברהם אבינו: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" (בראשית י"ג יז).

י"ג. על דבר נסיעות לחו"ל, לטיולים, שנעשה כמו היתר אף שהיה ידוע איסורו, יש לדון ולבחון את הדין ממקורותיו, מאחר שנוצר מצב בלתי נסבל מבחינה מוסרית.

ההלכה הרווחת ידועה: התירו חז"ל לצאת מארץ-ישראל באופן זמני כדי ללמוד תורה, או לישא אשה, וגם לסחורה, וכמובן לשם פדיון שבויים (רמב"ם הלכות מלכים פ"ה ה"ט), או לטובת יישוב ארץ ישראל ולצרכי המדינה. הראיה קוק (משפט כהן קמו, אורות, ארץ-ישראל ו') מדבר על

יציאה מותרת מתוך "סיבה מכרחת" כל שהיא (כך במקור, בשמונה קבצים, קובץ ה' ר"ב - משום מה הרצי"ה קוק כתב סיבה מוכרחת).

בדרך זו הלך גם הרב שאול ישראלי זצ"ל, תלמידו המובהק של הראי"ה, כשקבע, שהמטרות שהזכיר הרמב"ם הן כמו הגדרות כלליות לכל צרכי האדם, היחיד והציבור, המצווה והחולין (כלומר, סחורה. ארץ חמדה א, שער א סימן י)

כך יצא שמותר לצאת לכל צורך שהוא, ורק לטייל אסור, שהרי איסורו נזכר בפירוש בגמרא (מועד-קטן י"ד ע"א), שם נאמר, שהיוצא לשוט – בעולם – לדברי הכל נקרא יוצא שלא ברשות, וכך נפסק להלכה (אורח-חיים תקל"א ז). התוצאה היא, שרבנים נוסעים לחו"ל לצרכי מצווה שונים, ואף לצרכי הרשות, ומנהיגי הציבור נוסעים לצרכי הציבור, ואף לצרכי הרשות, וסוחרים יוצאים לסחורתם, ואנשי מדע ורוח יוצאים לעבודתם, וסתם אנשים נוסעים לכל צורך שהוא – ויהודים שחיים בחו"ל, גם תלמידי חכמים, פוטרים עצמם מעולה של ארץ ישראל, וגרים דרך קבע בחו"ל ו"סיבותיהם" – עמהם, להם מותר גם לטייל בכל מקום בחו"ל על פי אותה ההלכה (ר' שם במשנה ברורה סקי"ד) - ורק הנוער הישראלי המקפיד בהלכה שרוצה לטייל בעולם, יש עליו איסור, וכותבים על כך מאמרים חריפים, ונושאים דברים באזני הצעירים הצמאים (באמת) לדבר ה' – והנה כולם יודעים שחלק מהמטיפים נוסעים בעצמם וסיבותיהם עמהם, ורק אוסרים על הצעירים ומונעים בעדם. זוהי עמדה "הלכתית" בלתי מוסרית, שאין לה כל סיכוי להתקיים – אכן רואים אנו שהאיסור נפרץ דבר יום ביומו, ואלפים ורבבות נוסעים לנופש ולטיול (האם גם זה צורך?). הגישה הרווחת בהלכה זו קושרת את איסור היציאה לקדושת הארץ, כלומר, לקדושת עולי בבל שלא בטלה. גישה זו גרמה בין השאר לכך, שתלמידי חכמים ואף גדולי תורה נשארים בחו"ל וחיים שם חיי קבע. הם סומכים על הבנתם בשיטת הרמב"ם ולפיה (לדעתם) אין חיוב על כל יחיד לעלות לארץ ישראל, אבל מי שעולה שוב אסור לו לצאת, אלא למטרות הידועות ובאופנים הידועים. ולכן עדיף להם להישאר בחו"ל. אילולא שמעתי דברים אלו במו אוזני לא הייתי מאמין שאפשר לחשוב כך. דומה הדבר למי שאומר – לא אכנס לבית כנסת, כי אם אכנס אליו פעם אחת, אתחייב לבוא אליו לתפילה תמיד. עיוותים כאלה הופכים את התורה ללעג וקלס חס ושלום, מי שחי בארה"ב יכול לנסוע לחופשה באלסקה או בהוואי, רק מי שעלה לארץ ישראל אסור לו.

לפיכך עלינו לחזור לשרשי הדברים, ולנסות לכוון לאמיתה של תורה, בהלכה קשה זו.

יסוד ההלכה של האיסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל קשור כמובן להגדרה ההלכתית של "ארץ ישראל", וזו מוגדרת בשיטת הרמב"ם:

"ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכבשן מלך ישראל או נביא, מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא כיבוש רבים..." (ובתנאי שכבשו תחילה "ארץ כנען לגבולותיה" המפורשים בתורה, הלכות תרומות פ"א ה"ב, והשוה להלכות מלכים פ"ה ה"ו). עיקרו של המושג ההלכתי "ארץ ישראל" הוא, לפי הרמב"ם, ריבונות יהודית בתחומי ארץ ישראל ההיסטורית, זו אשר מוכרת על ידי "רוב ישראל".

יציאה מארץ ישראל פירושה, אם כן, יציאה מגבולות הממלכה או המדינה, אפילו בתוך ארץ ישראל ההיסטורית, כמו יציאה לעבר-הירדן (לאיזורים שהיו יהודיים מובהקים בימי הבית השני), לסיני (לפי הדעות הכוללות את סיני בתחומי א"י), או לדרום לבנון (לאיזורים שהיו לק מתחום שהחזיקו בו עולי בבל, ר' תוספתא שביעית, פ"ד ועוד).

האם יש עוגן לדעה כזאת בדברי חז"ל? אכן כן! ודווקא בהלכה שלפנינו, שהרי כך אמרו חכמים (תוספתא עבודה זרה פ"ה): "ישירה [ידור] אדם בארץ-ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים, ולא בחוצה לארץ אפילו בעיר שכולה ישראל (בגירסת הגמרא כתובות ק"י ע"ב, "שרובה ישראל") – מלמד ששיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל מצוות שבתורה... וכן הוא אומר [בדוד], כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמור, לך עבוד אלהים אחרים (שמואל-א כ"ו יט)...". הרמב"ם הביא את כל הדברים האלה להלכה (בהלכות מלכים פ"ה הי"ב).

וכאן יש לשאול – וכי היכן יצא דוד לחז"ל? למואב יצא לזמן קצר כדי להציל את משפחתו שנרדפה (שמואל-א כ"ב א-ה), וחזר מיד במצוות גד הנביא. כל זה קדם לתלונתו על בני האדם שמגרשים אותו מנחלת ה' לעבודה זרה. ואילו בפרק שאחרי התלונה הזאת מופיעה בריחתו של דוד אל אכיש מלך גת עם אנשיו, (שמואל-א כ"ז), שגרמה לו לשבת בנכר, בגת ובצקלג, שנה וארבעה חודשים (שם פס' ז). והנה, גת וצקלג הם בוודאי חלק בלתי נפרד מארץ ישראל ההיסטורית (ר' יהושע יג חב-ג) – וכיצד עולה על דעת חז"ל לקרוא לבריחה זו של דוד יציאה לחז"ל? וכי יש מי שחושב היום, שנסיעה לאשדוד או לאשקלון היא יציאה מארץ ישראל? התשובה פשוטה בתכלית: דוד ברח מחסותו של שאול מלך ישראל, אל מחסותו של אכיש מלך גת, וזו היא היציאה מ"ארץ ישראל" שדיברו בה חז"ל והרמב"ם "בכל מקום" – היציאה מחסות המלך או המדינה, לחסות אחרת, זרה, וכך פירש רש"י (בכתובות ק"י ע"ב) על דוד "שהיה צריך לברוח ולצאת מארץ ישראל אל מלך מואב ואל אכיש". לכאורה, היינו יכולים לפרש, שכוונת דוד לכך, שגרשו אותו מלגור בין יהודים, וכפו עליו לגור בין עובדי כוכבים (וכך משתמע מתרגום יונתן בן-עוזיאל, לשמואל-א כ"ו יט) – אלא שחז"ל שללו בתוקף את הפירוש הזה (בדברים שהובאו לעיל), בקביעתם כי "לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם, ואל ידור בחז"ל ואפילו בעיר שרובה (או כולה) ישראל.

הסברה, שגת עדיין לא התקדשה בכיבוש רבים בימי דוד ולכן נחשבה עדיין כחז"ל נראית מנוגדת לפסוקי ספר יהושע (י"ג ב-ג), וכפי שפירש אותם הרמב"ם בהלכות תרומות (פרק א' הלכה ב'). משם ברור כי קדושת יהושע חלה על כל הארץ ע"י הפלת נחלות של יהושע ובית דינו, אפילו במקומות שטרם נכבשו אז.

הפירוש היחיד שנותר הוא החסות הזרה, והוא שמסביר גם מדוע ולמה תלו חז"ל במי שדר בחז"ל את האשמה "כאילו עובד אלהים אחרים", על יסוד הפסוק של דוד. דברים אלה מפורשים בתורה, בתרגום אונקלוס וברש"י (לדברים כ"ח סד), בסוף הקללות שבתוכחה: "והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ, ועבדת שם אלהים אחרים אשר לא ידעת אתה ואבותיך עץ ואבן"; ותרגם אונקלוס: "... ותפלח תמן לעממיא פלחי טעותא"; ופירש רש"י: "כתרגומו. לא עבודת אלהות ממש, אלא מעלים מס וגולגולת לכומרי עבודה זרה". ברור, אם כן, שהחסות הזרה היא החטא של היציאה מארץ ישראל!

החסות הזרה היא גם הגורם העיקרי לנשואי התערובת, הנגע החמור שפושה בין יהודי חז"ל ואוכל בעם ישראל בכל פה. כך אומרת בפירוש הגמרא (בבלי עבודה זרה, ח ע"א): תניא רבי ישמעאל אומר, ישראל שבחוצה לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הן. כיצד, עכו"ם שעשה משתה לבנו וזימן כל היהודים שבעירו, אף על פי שאוכלים משלהן ושותים משלהן ושמש שלהם עומד בפניהם, מעלה עליהם הכתוב כאילו אכלו מזבחי מתים (= אלילים), שנאמר "וקרא לך ואכלת מזבחך. ולקחת מבנותיו לבניך, וזנו בנותיו אחרי אלהיהן והיזנו את בניך אחרי אלהיהן" (שמות

ל"ד טו-טז). הבעיה החמורה שהגמרא מצביעה עליהם היא התלות של היהודים בחו"ל באותו עכו"ם, שר או מושל, שאינם יכולים לסרב למשתה שלו.

כך מתפרש בפשטות גם הקושי העצום, שחז"ל והרמב"ם ורבים מגדולי עולם, הלוא עברו על ההלכה הזאת לכאורה, ויצאו מארץ-ישראל, לא לטיול זמני, אלא לצמיתות, ואיך ייתכן לומר, ש"כאילו עבדו ע"ז, ח"ו?

בימי חז"ל אחרי החורבן, ובימי הרמב"ם, היתה חסות זרה (רומית-ביזנטית, או שלטון החליף המוסלמי) בארץ כמו בחו"ל, ולפיכך, כולם "עבדו לאותה ע"ז", ולפעמים אף שפר גורלם של בני בבל על בני א"י, במידת הכפיה של החסות הזרה.

אכן כך פירשו הריטב"א (ליומא ל"ח) והרדב"י (להלכות מלכים פ"ד), את התנהגותו של הרמב"ם, שהאיסור הוא רק בזמן שישראל בארצם, (ור' מאמרי דרך ארץ פלשתים, מגדים ג', תשמ"ז).

מכאן עולות כמה מסקנות חשובות:

1. בימינו, מי שיושב בחו"ל אינו כעובד ע"ז, אלא הוא חלק מתרבות נוצרית או אחרת, לפי

החוקים והתרבות שבקרבתו הוא חי. לכן, יש עדיפות לארץ, שמפרידה דת ממדינה. אף על פי כן, האיסור לשבת קבע בחו"ל, תקף במלוא חומרותו, ואף התעצם מאז הקמת המדינה, מאחר שמדינת ישראל חידשה את "ארץ ישראל" הריבונית-הממלכתית, על פי הגדרת הרמב"ם. לפיכך, מאז קום המדינה יש חובה לעלות לארץ-ישראל, ויש איסור לשבת קבע בחו"ל, גם לשיטת הרמב"ם, ולא רק לשיטת הרמב"ן (ור' מאמרי בנדון, ב"אור המזרח, ניו-יורק תשס"ד, כרך מ"ט חוברת ב').

2. מי שיוצא מארץ-ישראל לחו"ל בדרכון ישראלי ובאשרת תייר עם כרטיס טיסה הלוך

וחזור – מציאות שלא היתה קיימת כלל בימי חז"ל, ואף בימי מחבר שו"ע – אינו נקרא כלל "יוצא מארץ ישראל", ובוודאי יחזור. הוא לא נכנס כלל תחת חסות זרה כלשהיא. אדרבה, בכל מקום הוא מוגדר על פי החוק כאזרח של מדינת ישראל, שנמצא כתייר באותה הארץ. רק אם ינסה להתיישב – ולו באופן זמני – בחו"ל, ולעבוד שם, או אם יעבור עבירה על חוקי המקום, והמשטרה המקומית תטפל בו, רק אז הוא ייכנס לחסות הזרה, ורק אז הוא יצא מארץ-ישראל במובן של האיסור הנ"ל. כמובן, שאם הוא מבטל את הטיסה חזרה, או אם יוצא ללא כרטיס חזרה, הרי הוא "יוצא מארץ ישראל" במובן החמור של האיסור.

3. מותר לנסוע לחו"ל בדרכון ישראלי באשרת תייר עם כרטיס טיסה הלוך וחזור, אך אסור

לעבוד שם, ואסור לעבור על חוקי המקום. יש עדיפות ברורה לשימוש בדרכון ישראלי. יש מצווה לעלות ולהתאזרח בישראל, ויש פגם בשימוש בדרכון זר, בעיקר אם יש ברירה אחרת. הנוסע בדרכון זר יוצא מארץ ישראל ברגע שהמטוס יוצא מתחומי הארץ, וצריך לשקול את יציאתו על פי הסיבות המתירות יציאה, כנזכר לעיל.

4. מי שנוסע לטייל, אמנם אינו עובר עבירה כאמור, אם נוסע בדרכון ישראלי ובאשרת תייר

עם כרטיס טיסה הלוך וחזור – אבל אין לו באותו הזמן "קדושת ארץ-ישראל", שחופפת עלינו בארץ, והרי הוא כמי שהולך בלי ציצית: עבירה אין בידו, שהרי לא לבש בגד שחייב בציצית; אך גם זכות המצווה אין לו. לכן, מידת חסידות שלא לנסוע לשום מטרות שבעולם. אבל אם נוסע לטובת ארץ-ישראל, למען יישובה ובניינה, לחיזוק המדינה ו/או

- מוסדותיה, או מוסדות התורה שבה, הרי קדושת ארץ-ישראל נפרשת גם עליו, והרי הוא כהולך בציצית ("בלילה, אבל בבגדי יום").
5. הראייה קוק חידש, שמי שיצא מארץ-ישראל על ידי טעות, או על ידי סיבה מכרחת, קדושת ארץ-ישראל חופפת עליו גם "בהתרחקו ונודו", וסימן לדבר תחושת הזרות בחו"ל והגעגועים! הזרות שמרגישים בחו"ל והגעגועים לארץ מעידים על הקשר הפנימי החזק אל סגולתה הפנימית של ארץ-ישראל (אורות, ארץ-ישראל, ו').
6. יש מקום להחמיר הרבה יותר באיסורי הישיבה בחו"ל כמצב של קבע, וגם בנסיעות לזמן קצוב כדי לעבוד וללמוד שם. וכדי. כל הרוצה לצאת באופן כזה, ישאל שאלת חכם, ובפרט, יש להיזהר מלקחת לחו"ל ילדים גדולים, שמא יישארו שם, כמקרים שקרו. מאידך, יש מקום להקל ביציאה לטיול, כל עוד אין יושבים שם, ורק בדרכון ישראלי ובאשרת תייר, עם כרטיס טיסה הלוך וחזור. אכן כך מבינים בתוש רוב בני ישראל אזרחי מדינת ישראל, שנוסעים גם לנופש ולטיול, וביניהם גם תלמידי חכמים, ו"אם אינם נביאים, בני נביאים הם" (פסחים ס"ו ע"ב).
7. ותמיד, תמיד, עדיף לטייל בארץ, ולברך את ה' על מה שזכינו לו בדור הזה.